

DELIKTY MOCI A ODBOJE V DÍLE VŠEHRDOVĚ A ZEMSKÉM PRÁVU 15. A 16. STOLETÍ

Karel Malý

Všehrdův poměr k trestnímu právu nebyl zatím v naší odborné literatuře náležitě doceněn. Jeho hlavní dílo — *Knihy devatery* — věnované převážně procesní problematice, svádělo k názoru, že jeho odborný právnícký zájem byl upřen převážně k právu procesnímu a s ním spjatému výkladu o právu majetkovém. Přes celkové zaměření jeho práce však nelze nevidět, že právě tato okolnost nutila Všehrda, aby se zabýval v rámci výkladu procesních norem i právem trestním. Je tomu tak proto, že výklad českého procesu musel nutně zahrnovat předpisy o trestním řízení, neboť české šlechtické procesní právo formálně nerozlišovalo mezi řízením ve věcech trestních a majetkových. A zde pak nezbytně sama zkoumaná látka přinutila Všehrda, aby se zabýval i hmotněprávními předpisy feudálního trestního práva a aby formuloval i některé své názory teoretické.

Přesto, že Všehrdovo dílo neobsahuje systematický výklad trestního práva, přece tu nalézáme mnoho pozoruhodných poznámek, jež svědčí o jeho zájmu o trestní právo, diktovaném nejen zájmy úzce odbornými, ale i jeho snahami politickými. Z řady trestněprávních úvah lze tu uvést jeho názor, silně ovlivněný vládnoucí tehdy feudální teorií, na trestání pouhého úmyslu nebo návodu při některých deliktech, které mají zvýšenou nebezpečnost pro feudální společnost, jako je např. vražda a zrada. Je to zejména zásada trestnosti již úmyslu, kterou obhajuje Všehrd vysokým stupněm nebezpečnosti zamýšleného činu pro feudální společnost a snahou překazit trestný čin již v zárodku. Skutečnost, že právo ukládá stejný trest na trestný čin zamýšlený jako na dokonaný, odůvodňuje Všehrd tím, že provedení úmyslu — „vůle“ — brání jen nemožnost trestný čin spáchat.¹ Všehrd přitom neřeší otázku pokusu jako jiné důležité formy stadia trestné činnosti a spojuje s úmyslem i návod, který, pokud jde o jeho trestnost, staví na úroveň úmyslu. Všehrd se nám zde jeví jako hlasatel feudálních trestněprávních teorií, který neváhá otevřeně proklamacovat, že jsou to především důvody ochrany zájmů vládnoucí třídy, pro

¹ Všehrd, *Knihy devatery*, ed. J i r e č e k, III. 21, str. 146.

které je třeba trestat již i pouhý úmysl, jenž by je mohl v budoucnu ohrozit svým uskutečněním. Proto také při výčtu deliktů, při nichž je trestný sám úmysl, uvádí na prvním místě delikty vysloveně politického charakteru, jako je zrada a dobytí zámků.

Pozoruhodná je rovněž na jiném místě se nalézající Všehrdova úvaha o sankci jako nezbytné součásti právní normy (práva)² a jeho výklad o některých druzích deliktů proti feudálnímu vlastnictví, jako výboji,³ falši⁴ apod.

Vlastní jádro trestněprávních výkladů je podle našeho názoru ve Vše-hrdově díle obsaženo v kapitolách věnovaných deliktu moci a odboje. Skutečnost, že právě těmito dvěma delikty věnuje Všehrd pozornost i kvantitativně největší, není nikterak náhodná: mluví pro to především důvody politické. Byl to právě Všehrd, který se dostával svým dílem, namí-řeným proti chystané osnově Vladislavských zřízení zemských, do nebez-pečného konfliktu s právním řádem a do přímého nebezpečí, že bude obviněn z odboje. Výhružky panské koalice, tlumočené mu ochotně jeho šlechtickými přáteli,⁵ celý ten bezostyšný nátlak, jehož cílem bylo Vše-hrda umlčet, byly v podstatě opřeny o ustanovení o odboji, nově formulo-vaném v roce 1502. Je jisté, že Všehrdovi-odbojníkovi by šlo skutečně o hrdlo. Změny, které nacházíme v druhé redakci jeho díla, jsou nepo-chybně důsledkem těchto pohrůžek.⁶

Kromě těchto, jistě ne nevýznamných důvodů povahy politické, pouta-ly tyto delikty Všehrdovu pozornost i proto, že jako prvotřídní znalec čes-kého feudálního práva si uvědomoval, že právě ony tvoří podstatu trestní ochrany feudálního právního řádu, že právě v nich jsou obsaženy základ-ní záruky vynutitelnosti soudního rozhodnutí a jeho respektování feu-dální veřejností (v deliktu odboje) a základní předpisy postihující ná-silná svémocná, mimosoudní vyřizování sporů s příslušníky vládnoucí třídy (v deliktu moci).

Je ovšem pochopitelné, že pouhý výklad Všehrdův nestačí naprosto k tomu, abychom se hlouběji seznámili s celou touto problematikou. Vše-hrd, který nepřihlíží ani v druhé redakci svého díla k Vladislavským zří-zením zemským, marně doufal, že jeho názory zvítězí a že nový zákoník bude odvolán. Přesně tak, jak mu předpověděl Zdeněk Kostka z Postupic, se „země smluvila“,⁷ Všehrd byl umlčen a jeho dílo odsouzeno na staletí, ne-li k zapomenutí, tedy k úloze neoficiálního a poloilegálního spisu.

² Tamtéž, VI, 37, str. 289 „... a bezhlavé jest a nedokonalé každé právo, v kterém se žádná vyštěrbujícímu pomsta neukládá...“.

³ Tamtéž, III., 24, str. 153.

⁴ Tamtéž, IV., 4, str. 165.

⁵ Viz dopis Zdeňka Kostky z Postupic Viktorinovi ze Všehrd z 25. ledna 1502, op. cit., příloha — Materiál životopisný, str. 545—546.

⁶ Srov. R. R a u s c h e r, *Systematika díla Všehrdova*, čas. Všehrd II., str. 12.

⁷ Viz cit. dopis Zdeňka Kostky z Postupic z 25. ledna 1502.

Avšak právní vývoj šel dál. Nové redakce zemských zřízení přinášely nové normy, ze kterých musíme vycházet, abychom dnes mohli reprodukovat alespoň přibližné obrysy trestněprávní ochrany feudálního soudnictví a feudálního právního řádu.

*

Pokud jde o ochranu soudů a řízení na nich, tu nalézáme v zemském právu především řadu předpisů pořádkového charakteru. Tresty, které jsou na jejich základě ukládány, jsou většinou peněžité pokuty, případně i krátkodobé tresty na svobodě. Jde zde většinou jen o jednání stran či veřejnosti před soudy, kterými je ohrožen toliko hladký průběh soudního řízení.

Typický v tomto směru je například článek 268⁸ Vladislavských zřízení zemských, který stíhá procesní stranu (žalobce i žalovaného), která by se buď po zahájení soudního řízení (srov. slova „...ktožby před kterým kolivěk soudem počal žalovati...“) bez vědomí a souhlasu soudců vzdálila, nebo žalobce, který by se po dvojím odkladu (hojemství) vzdálil. V obou případech byla trestem ztráta pře.⁹ Soudcům zde šlo především o odstranění zbytečných průtahů v líčení. Nelze ovšem zapomenout, že to byl také důležitý prostředek, jak nepřímo zajistit, aby některá z procesních stran neodešla od soudu v případě, že průběh líčení se pro ni stával nepříznivý. Běžně totiž ani v nejtěžších případech trestné činnosti nebyl pachatel předem zajištěn a do vazby byl brán až na základě výroku soudu. Vedle pohrůžky ztráty pře pro nestání při zahájení líčení je hrozba ztráty pře pro tentýž důvod během líčení dalším stupněm ve vývoji trestního procesu směrem k oficialitě trestního řízení.

Po procesněprávní stránce je rovněž zajímavé, že jako trest je vedle trestu odnětí svobody ve výši dvou neděl stanovena ztráta pře z důvodů stanného práva. Stejně jako v počátečním stadiu řízení — při svědčení půhonu.¹⁰ Všehrd v Knihách devaterých ve svém výmluvném líčení dokonalosti institutu stanného práva, jež považuje za produkt vysoké úrovně právníckého myšlení starých Čechů, odůvodňuje výstižně jeho zavedení požadavkem, aby pohnaný byl donucen dostavit se k soudu. Proto také pohnaný ztrátou pře ve sporu prohrává, zatím co původ — žalobce ztrácí jen půhon a může znova uplatnit své nároky žalobou.^{10a}

⁸ AČ V., str. 138, čl. 268.

⁹ Srov. k tomu *Zápisky Viléma Slavaty z let 1601—1603*, ed. A. Rezek, Rozpravy Královské české společnosti nauk — VII. řada, 2. sv., Praha 1887, str. 31: „... A když nejvyšší pan sudí vyvstal, chtějíc to vykonati, on hancíř od šranku na palác odešel i pročež ihned bylo to váženo a nalezeno, že má k němu zachováváno býti podle vyměření zemského B 46 (totiž aby pro tu svévolnost dvě neděle v věži seděl a tu při, pro kterouž jest pohnán, ztratil); což se vykonalo.“

¹⁰ K stannému právu srov. zvl. Markov, *Svědčení půhonu a kontumační rozsudek*, Miscellanea historico-juridica, str. 166.

^{10a} Všehrd, III., 18, str. 137—138: „... Neb co jest platno útok vložiti, co jest platno pohnati, státi na svědčení i na súdu, co platno žalobu na pohnaného vložiti, co tolikráte k súdu jezdit, když by pohnaný k tomu nechtěl státi?“

Stejnou povahu jako zmíněné ustanovení mají i články 6, 8 a 251 Vladislavských zřízení zemských.¹¹ Článek 6 stanoví fakultativní trest odnětí svobody (den a noc) nebo peněžitou pokutu ve výši jedné kopy č. gr. za rušení soudního řízení před větším soudem zemským křikem, jestliže by totiž po trojím napomenutí, které měl učinit purkrabí pražského hradu, rušitel neposlechl.¹² Stejnou pokutu pak zavedla Zemská zřízení z r. 1549 v článku 11 pro rušení křikem v soudu komorním, přičemž napomínati měl služebník hofmistra — předsedy komorního soudu.¹³

Dalším článkem této skupiny je článek 8. Vladislavských zřízení zemských,¹⁴ který trestá svévolné vstoupení do tzv. šraňků, které ohrazovaly prostor před soudci a kam na vyzvání mohly vkročit jen strany a jejich řečníci. Trestem je zde již jen peněžitá pokuta ve výši jedné kopy č. gr. Podobný zásah do řádného průběhu soudního řízení — vstup na „katedru“ a „vertování“ — listování v zemských deskách bez povolení větších úředníků zemských trestá článek 251 Vladislavských zřízení zemských,¹⁵ a to pokutou již mnohem větší — deseti kopami č. gr. a třemi dny vězení. Dosah tohoto ustanovení je ovšem širší. Svůj původ má ve sněmovním usnesení z r. 1497, které mezi jiným zavedlo také přísnější režim při zemských deskách v souvislosti s jejich přenesením na Pražský hrad. Zákaz „vertování“ v zemských deskách se pak pravděpodobně vztahoval na procesní účastníky, kteří by si chtěli bez svolení vyšších úředníků ověřit během líčení svá tvrzení podle starých nálezů, případně je vyhledat. Tvrzení Čelakovského,¹⁶ že se toto ustanovení vztahovalo i na menší úředníky, kterým tím mělo být zabráněno, aby se seznamovali se zněním důležitých zápisů, je těžko odůvodnitelné z textu samého usnesení a zdá se nám být v praxi neproveditelné. V každém případě však jistě souvisí zmíněné ustanovení s celkovou tendencí šlechty zmocnit se výhradní kontroly nad zemskými deskami a je to proto v době svého vzniku důležitou součástí politického a právního boje šlechty proti městům.

V tomto rozsahu však, který jsme právě naznačili, by právní ochrana soudu a řízení byla jen velmi nepatrná a nedostatečná. Ochrana autority feudálních soudů nemohla být úplná, pokud nebyla právním řádem zaručena jednak její závaznost, tj. povinnost strany odpovídat se před soudem, a jednak závaznost soudního, rozhodnutí, resp. jeho vynutitelnost výkonnými orgány státní moci.

Feudální soud by bez záruky, že se obviněný před něj musí dostavit a že soudní rozhodnutí bude prosazeno, neplnil naprosto svůj úkol hlav-

¹¹ AČ. V., str. 16, VZZ čl. 6, čl. 8; str. 133, VZZ čl. 251.

¹² Srov. V. Brandl, *Staročeské zřízení soudní*, Právník 1889, str. 595.

¹³ C. I. B. IV, 1, I, str. 173, ZZ 1549, čl. C 7, str. 515, ZZ 1564, čl. B 30.

¹⁴ Srov. op. cit., str. 174, ZZ 1549, čl. C 10, str. 515, ZZ 1564, čl. B 33.

¹⁵ Srov. AČ V, str. 469.

¹⁶ Čelakovský, *Pověstné dějiny právní*, Praha 1900, str. 277.

ního politického nástroje šlechty v jejím boji o získání výsadního a nezávislého postavení.¹⁷

V případě, že se soudnímu rozhodnutí — nálezu — nebo vůbec soudu nepodrobil pachatel trestného činu, byla situace celkem jasná. Pachatel byl prostě prohlášen za psance, postaven mimo právní řád bez možnosti dovolávat se ho a byl stíhán veškerou státní mocí. Nejen podpora psance, ale i odmítnutí pomoci nebo účasti na jeho stíhání v krajích bylo pro obyvatele kraje (i poddané) ze zákona přísně trestné.¹⁸ Složitější situace nastala tehdy, když ke stejnému jednání došlo v případě majetkového sporu. Vedle ztráty pře pro nestání, tj. nedostavení se k soudu, jak jsme o tom mluvili výše, bylo nutno postihnout i násilný odpor proti soudnímu výroku vybočující z prostého neplnění soudního nálezu, kterému právní řád čelil exekučním řízením. Právní zakotvení nezbytných záruk pro tento případ našlo svůj výraz v jednom z nejtěžších deliktů českého zemského práva — v deliktu odboje právu — přičemž pachatel byl rovněž prohlašován (v případě nedopadení) za psance a jako takový i stíhán. Nutnost této ochrany byla nepochybně pocíťována vládnoucí třídou již v samých počátcích feudálního státu a souvisela s posilováním autority královských soudů. Svým původem, přijmeme-li přesvědčivé zdůvodnění H. Jirečka,¹⁹ pochází termín odboj z trestání násilí proti výkonným orgánům státní moci — komorníkům, kteří byli při výkonu své povinnosti odbiti.²⁰

Toto vymezení deliktu odboje je ovšem poněkud úzké. Obecněji byl chápán ve výstižné současné formulaci jako každé jednání, kterým by někdo porušil povinnost „... právuom a sauduom stávati a rozsudkům panským dosti činiti ... a práva trpěti“,²¹ čili jak správně formuloval věc autor buržoasní, v tomto pojetí „... odboj jest vzdorování rozkazům moci zemské“. ²² Ostatně pozdější zákonodárná praxe v souladu s touto formulací obsahu deliktu odboje subsumuje sankci a opatření proti pachateli odboje pod tento obecný závazek obhajování práva. Proto r. 1564 nalézáme v Zemských zřízeních v článku D 19, který zachycuje delikt odboje v případě odporu proti obrannému listu, jen odkaz na ustanovení článku D 49 pro obhajování země a práva. Této zásady se pak drží i soudní praxe, která vyměřuje trest podle sankce „... pokuty Zřízení zemským na obhajování země a práva vyměřenou...“²³ Proto je také možno říci, že snad na žádném jiném úseku českého feudálního práva

¹⁷ A. J. Vyšinskij, *Teorie soudních důkazů*, Praha 1950, str. 85.

¹⁸ K tomu srov. podrobný výklad u B. Riegra, *Krajské zřízení I.*

¹⁹ Srov. H. Jireček, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, Praha 1864, str. 249.

²⁰ K tomu srov. rovněž V. Brandl, *Glossarium*, str. 188.

²¹ AČ V., str. 262.

²² Srov. H. Jireček, op. cit., str. 249.

²³ Srov. SÚA, DZV, č. 60, fol. K 28b.

v žádném jiném z jeho institutů se neprojevuje tak otevřeně státní donucení jako nezbytný atribut práva, jako právě zde.

Sama Vladislavská zřízení zemská však původně neobsahovala delikt odboje v této široké formulaci přečinu proti právnímu řádu a státu (zemi). Článek 21 Vladislavských zřízení zemských²⁴ a jeho další redakce v Zemských zřízeních z r. 1530, 1549 a 1564²⁵ zachycují vlastně toliko jeden z možných případů, jednu z variant odboje, která souvisí s výkonem exekuce, resp. odporem proti ní. Je to ostatně, jak ukážeme, také forma v soudní praxi nejběžněji se vyskytující a dodejme rovněž, že na konci stavovské monarchie je to i forma výlučná. Formulace odboje v plné šíři, tak jak jsme ji výše uvedli, byla až dodatečně k Zemským zřízením připojena v roce 1502, kdy Vladislav II. dává novému zákoníku královskou sankci a slibuje nejen za sebe, ale i (značně problematicky ovšem) za královská města, zcela podle pojetí tehdejší panské teorie formulované autorem Vladislavských zřízení zemských Albrechtem Rendlem z Oušavy, že bude právní řád, autoritu soudů a jejich nálezů bránit ozbrojenou mocí.²⁶ Je nepochybné, že toto opatření mělo poskytnout šlechtě právní základ pro stíhání všech, kdož by se snažili nový zákoník bojkotovat.

Podle článku 21 Vladislavských zřízení zemských dopouští se odboje ten, kdo nepostoupí prosouzené nemovitosti (dědiny, statky) po doručení obranného listu původovi.²⁷ Na první pohled zdá se svým obsahem tato forma odboje připomínat delikt majetkový. Ve skutečnosti však tomu tak není. Podobnost je jen zdánlivá a povrchní. V podstatě jde o hrubé porušení feudálního právního řádu a o pokus znemožnit uplatnění donucovací moci státu a vyhnout se soudnímu rozsudku a ohrozit tak autoritu soudu. Z této skutečnosti pak vyplývá, že i řada dalších jednání, které úzce souvisejí s odporem proti exekuci, jako např. násilí na soudních úřednících, kteří provádějí exekuční úkon, je rovněž považováno za odboj.

Z textu samého článku 21 Vladislavských zřízení zemských a jeho dalších redakcí ovšem přímo nevyplývá, zda při odporu proti exekuci — zde konkrétně při odmítnutí postoupit po doručení obranného listu prosouzený statek — bylo třeba násilného jednání, aby byla naplněna skutková podstata odboje. Faktem zůstává, že k násilí často docházelo,²⁸ i když

²⁴ AČ V., str. 20—22, VZZ čl. 21: ... „Pakliby vždy tomu dějiny nebyly postúpeny po tom vobraníem listu, ani po uvedení najvyššieho purkrabí, tehdy ten, ktož jest postúpití nechtěl, odboj jest proti právu učinil. A na takového má napřed král JM svú mocí se vši k hrdlu i k statku jeho hleděti; a byloliby potřebie, má všecka země na takového pomoci odbojníka práva. A ten, ktož jest ty dědiny vyhrál, má v skutečné drženie uveden býti králem a nahoře psanú mocí; jakož o tom rozsudek v Památných, A 15.

²⁵ C. I. B., IV., p. 1, s. 1., ZZ 1530 čl. 21, str. 11—13; ZZ 1549, čl. C 29, str. 180—183; ZZ 1564 čl. D 19, str. 537.

²⁶ AČ V., str. 262, čl. 555.

²⁷ Srov. AČ V., str. 184, čl. 408.

²⁸ Tak např. Jan z Roupova nechal vsadit do vězení původu (žalobce) — srov. SÚA kvaterna podaných na suplikaci a jiných případných při žlutý, 1600, fol. K 3. Podobně

nebylo nutnou podmínkou spáchání odboje, jak to i z textu ustanovení čl. 21 vyplývá. Samozřejmým požadavkem byl také úmysl pachatele, přičemž podle Všehrdova názoru „nevědomie“ a „hlúposť“ exkulpuje pachatele.²⁹

Sankce čl. 21 Vladislavských zřízení zemských, který je v podstatě převzat, jak na to bylo již v literatuře upozorněno,³⁰ z nálezu z r. 1456, kterým byl odsouzen pro odboj Jan Kolda z Náchoda,³¹ obsahuje konfiskaci majetku pachatele a trest smrti. Avšak již analogický článek 21 Zemských zřízení z r. 1530 tuto strohou sankcí zmírňuje. I nadále je ponechán trest konfiskace majetku pachatele (po uspokojení nároku poškozeného vlastníka nemovitosti) ve prospěch království, ale trest smrti je nahrazen vyhnanstvím ze země a zákazem přechovávání pachatele s tím, že může žádat krále o milost.³² Tato formulace trestu se na první pohled ještě více přibližuje jak stylisticky, tak obsahově nálezu nad Koldou, kterému byl rovněž uložen trest vyhnanství a konfiskace majetku. Je ovšem třeba uvážit, že na formulaci tohoto nálezu měla nepopiratelný vliv skutečnost, že Kolda byl souzen in absentia. Že by jej i jinak trest smrti postihl, ukazuje přesvědčivě formulace téhož nálezu, která stanoví sankci na ty, kdož by mu v zemi pomáhali, nebo jej přechovávali: „... pakli by se kdo toho dopustil má naň saženo býti i jakožto na rušitele obecného dobrého a k němu též hledíno k hrdlu i statku i jako k nadepsanému Koldovi“.³³ Ukazuje se tedy, že zmírnění trestu je přece jen produktem nové redakce Zemských zřízení v r. 1530.

Aby však pachatel mohl být trest uložen, bylo třeba, aby byl napřed dopaden a jeho ozbrojená moc, která byla mnohdy značná, zlomena. A to nebylo v 15.—16. století snadnou záležitostí. Za podmínek feudálního státu, kdy hlavní součást donucovací moci státu — armáda — byla tvořena konec konců ozbrojenou mocí jednotlivých feudálů a královských měst, kdy tedy jednotliví feudálové byli přímo součástí státního aparátu a svými vlastními potlačovatelskými prostředky se bezprostředně podíleli na uskutečňování státní represe, musel být vytvořen zvláštní právní

i případ zbití posílů od úřadu nejvyššího purkrabí Jindřichem z Rožmberka — srov. pozn. č. 40 — k tomu srov. též *Prameny k dějinám státu a práva v Československu II*, str. 157 až 160, č. 25.

²⁹ Všehrd VIII, 26. 2. Ještě r. 1572 se tímto způsobem pokouší, ovšem bezúspěšně, uniknout trestu Šebestián Kapoun ze Smřic, obviněný z odboje: „...od Šebestiána Kapouna jest mluveno, čehož jest se tu z nerozumu svého dopustil, že jich Milosti prosí, aby to jemu milostivě váženo bylo“. SÚA, DZV č. 60, kvatern památný zelený, 1572, fol. K 28b.

³⁰ Srov. B. Rieger, op. cit. str. 21, poznámka č. 7.

³¹ Srov. V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy*, VI., str. 268, AČ V., str. 558.

³² Srov. c. i. B. IV., 1, 1, str. 11—13.

³³ AČ V., str. 558. Všehrd, který uvádí nálezn nad Koldou z Náchoda jako typický případ odporu proti nálezům zemského soudu, uvádí nesprávně, že Kolda byl v uvedeném nálezu postížen toliko trestem na majetku, *Knihy devatery*, II., 20, str. 80.

režim, který by zajistil mobilizaci všech sil vládnoucí třídy proti vnitřnímu nebezpečí, jakým beze sporu delikt odboje byl.

Pokud jde o způsob řízení v případě odboje, tu je třeba říci, že pro odboj nebylo vždy poháněno. Podle Všehrdy jen určité druhy odboje spadaly do kategorie tzv. púhonných pří.³⁴ Tak v případě, že by dlužník překážel výkonu exekuce na svém majetku, tak zvanému brání nebo zájmu dobytka všeho druhu pro nezaplacené úroky z dlužné částky,³⁵ pohání komorník, který exekuci prováděl. O takovém púhonu se pak rozhodovalo na nejbližším zemském soudu, přičemž jako trest uvádí Všehrd s odvoláním na staré prameny konfiskaci majetku.³⁶ Z dalšího výkladu Všehrdova však rovněž vyplývá, že tento soudní postup byl užíván jen v případě, kdy násilí, resp. rušení úředního výkonu, nevybočilo z mezí. Kdyby totiž pachatel „...komorníka, holomka nebo púvoda zabil nebo ranil nebo okrvavil...“, pak jej měla stihnout sankce konfiskace jmění bez soudního řízení — „...bez čekání suchých dní mělo takovému na statek jeho saženo býti...“.³⁷ A tímto způsobem — mimosoudní represí — bylo zakročeno proti pachateli i tehdy, když se jinak násilí nedopustil, v případě upraveném ve Vladislavských zřízeních zemských. Zde ovšem musíme předpokládat, že poškozený se obrátil nejspíše asi na panovníka, nebo v jeho nepřítomnosti na nejvyššího purkrabí s žádostí o zákrok státní moci. Takovýto zákrok byl politicky tak významnou událostí, neboť šlo vlastně o částečnou mobilizaci ozbrojených sil, že konečné rozhodnutí o zákroku bylo pravděpodobně vázáno nejen přáním panovníka, ale i míněním královské rady, tak jak to bylo praktikováno v analogických případech při žádosti o zákrok při deliktu moci, jak o tom budeme hovořit dále. Je zřejmé, že mimosoudní zásah, který byl nepochybně zostřujícím opatřením proti pachateli, byl používán tehdy, když jednání pachatele bylo pro vládnoucí třídu obzvláště nebezpečné. Takovým případem bylo jistě zabití či poranění soudních úředníků nebo násilný odpor proti vydání prosouzeného statku.

Generální klausule obrany právního řádu a země z r. 1502 obsahuje rovněž obecnou povinnost všech stavovských obyvatel království a měšťanů poddanských (panských nebo rytířských) měst zúčastnit se ozbrojeného tažení proti odbojníkovi. Sankcí na porušení této povinnosti je ztráta cti.³⁸

K pohnání z odboje však mohlo dojít i v případě, že vlastní odboj pa-

³⁴ C. I. B. II, 3, Všehrd, *Knihy devatery*, VIII, 26, 3, str. 334.

³⁵ Všehrd, *op. cit.*, str. 325.

³⁶ Všehrd, VII, 26, 3, str. 334: „...ktož odboj učiní, že jest statek ztratil podle práva...“.

³⁷ Tamtéž, VIII, 26, 4, str. 334.

³⁸ Na závazek obhajování právního řádu se odvolává Vladislav II. r. 1504 ve svém patentu, kterým žádá stavovskou veřejnost, aby uposlechla výzvy (obeslání) nejv. purkrabí k tažení proti pánům Šlikům, kteří se dopustili odboje. *Srov. AČ V.*, str. 307.

chatele byl již zlomen a likvidován. Zde však už šlo jen o uložení vlastního trestu, tak jak o tom byla řeč výše.³⁹ Se vzrůstem a upevněním státní moci v průběhu 16. století souvisel úzce i proces oficializace deliktů považovaných dříve za soukromé, resp. stíhané jen na základě soukromé iniciativy. V této souvislosti mizí, jak se zdá, i pŕuhon pro odboj a je nahrazován úředním předvoláním k soudu — obesláním. Poškozený se i po potlačení odboje obrací se suplikací — žádostí o soudní projednání případu — přímo na panovníka, místo aby pohnal pachatele na zemský soud, tak jak to bylo praktikováno dříve.⁴⁰

Došlo-li k zásahu státní moci přímo, bez soudního projednávání, bylo povinností nejvyššího purkrabí, aby vlastníka nemovitosti uvedl mocí, tj. zlomením odporu pachatele, ve „skutečné“ držení nemovitosti. V případě, že by nestačila moc purkrabího, který se opíral o krajskou hotovost, mobilizovanou někdy jen částečně,⁴¹ nebo když se ukázala nutnost dalšího zásahu,⁴² pak byla vůči pachateli nasazena ozbrojená moc panovníka (jeho komory), popř. hotovost celé země, kterou svolával král nebo v době jeho nepřítomnosti nejvyšší purkrabí.⁴³

*

Svým násilným charakterem, státní represí a v neposlední řadě i sankcemi, blíží se deliktu odboje řada trestných jednání, jež české feudální právo shrnulo pod jednotnou skutkovou podstatu, označovanou jako moc, moc proti právu a řádu.⁴⁴

Pod pojem trestného činu moci spadala podle ustanovení čl. 408 Vladislavských zřízení zemských tato jednání: násilné odnětí vlastnictví — zmocnění se nemovitosti patřící jinému feudálovi, žhářství, záškodnictví (střežení, stání na stráží) s případným vražedným úmyslem a opověď. Prvá dvě jednání zcela nepochybně, třetí a čtvrté alespoň zčásti by bylo možno považovat za delikty majetkové, při kterých při zmocnění se statku jiného feudála šlo vlastně o „loupež“ nemovitosti, můžeme-li použít tohoto právníckého anachronismu, při ostatních pak o způsobení škody, ať již úmyslem pachatele bylo zničení odpůrcova vlastnictví (při žhářství), nebo jeho poškození neoprávněným obohacením pachatele (při záškodnictví a při akcích běžně provázejících opověď). Přesto lze mít za to,

³⁹ Srov. k tomu B. Rieger, op. cit. str. 131, pozn. č. 7.

⁴⁰ Srov. SÚA, DZV, č. 60, kvatern památný zelený, fol. K 28 b; DZV, č. 224, kvatern podaných při na suplikaci a jiných případných při žlutý, fol. K 3; k tomu srov. i Zápisy Viléma Slavaty z let 1601—1603.

⁴¹ SÚA, DZV, č. 60, fol. K 28b: „... pročež purkrabí hradu Pražského na dopomožení práva podle zřízení zemského díl kraje podbrdského vyzdvihnouti a jej Adama Budovce v skutečné držení uvéstí musil.“

⁴² AČ V., str. 22, VZZ čl. 21.

⁴³ Srov. B. Rieger, tamtéž, str. 86—87.

⁴⁴ AČ V., str. 185, čl. 408 VZZ: „... Nalezli za právo ... co má za moc počteno býti proti právu.“ Z literatury k deliktu moci viz B. Rieger, op. cit., zvl. str. 132 a n.

- že hodnocení moci jako majetkového deliktu by bylo podobně jako při odboji nesprávné a nevysvětlilo by řadu otázek, na které při bližším pohledu nezbytně narážíme. Hlavní z nich je ta, proč jednání pod moc spadající jsou tehdejším právem charakterizována jako jednání proti právu, proč v pozdější redakci Zemských zřízení je formulována věc tak, že na pachatele moci má být „... saženo ... jako na odbojníka práva“, provinivšího se proti státní moci.⁴⁵

Podstata věci spočívá po mém soudu v tom, že při moci šlo opravdu především o útok proti právnímu řádu, o pokus obejít feudální právní formy vyřizování sporů mezi příslušníky vládnoucí třídy a řešit věc individuálním násilím. A tak při podrobnějším pohledu vidíme, že se pod pojmem moci skrývá starý delikt svépomoci, soukromého vyřizování sporů mezi příslušníky vládnoucí třídy, proti kterému bylo v počátečních obdobích feudálního státu a ještě i v obdobích feudální roztržičnosti ze strany státního aparátu tak tvrdě bojováno. Je ovšem jasné, že v podmínkách stavovské monarchie je tato svémoc stále více a více zatlačována a omezuje se posléze na ohrožení feudálního majetku, přičemž zejména opovědění soukromé války se stává již přežitkem. Bylo by ostatně možné vyložit celou věc tak, že delikt moci, resp. výčet jednotlivých skutkových podstat pod moc spadajících vznikl v souvislosti se zákazy soukromých feudálních záští a válek, při kterých se nepochybně vyskytovaly. Z kasuistického výčtu jednotlivých jednání odpověď provázejících se pak stal jednotný pojem deliktu moci. Toto hledisko umožňuje také vysvětlení skutečnosti, že ke skutkové podstatě opovědi je v textu č. 408 Vladislavských zřízení zemských připojena podrobná úprava řízení při opovědích, což u ostatních skutkových podstat není. I z tohoto důvodu se tedy opověď zdá být deliktem původním, výchozím.

Tvrzení, že při moci jde opravdu především o útok proti právnímu řádu, podporuje i skutečnost, že jde výslovně o delikt spáchaný v míru, v době, kdy „práva jdú“. Za podmínek války a nepokojů, kdy „práva nešla“, kdy se soudy nekonaly a kdy tedy nebylo možno dovolat se právní ochrany, nemohl být ani spáchán útok na právní řád. Proto např. opovědění nepřátelství, které je v míru přísně trestáno, je za těchto podmínek povoleno a uznáváno, bylo-li ovšem provedeno stanoveným způsobem a formou.⁴⁶ V době války a nepokojů vstupovaly v účinnost právní obyčeje, které byly vlastně po staletí se tvořícím „vnitrostátním válečným právem“. Mám zde na mysli zejména složité obyčeje opovědění záští a nepřátelství apod.,⁴⁷ z nichž některé našly své místo ve Vladislavských

⁴⁵ C. l. B., IV., 1, 1, str. 383, čl. T 20: „... na takového saženo býti má tím vším způsobem, jako na odbojníka práva.“

⁴⁶ AČ V., str. 189—190, čl. 410 VZZ.

⁴⁷ Srov. V. U r f u s, *Záští v Čechách v polovině 15. stol.*, Právněhistorické studie III., str. 99—100.

zřízení zemských. Jinak řečeno, zákonná ustanovení českého zemského práva, čelící soukromému násilí (moci), byla v mírových podmínkách, za klidu v zemi, právním zakotvením zásad, jež jinak byly obsahem zemských mírů — tzv. landfrýdů.⁴⁸ Obsahem landfrýdů byl, jak známo, závazek feudálů, že budou ochraňovat řád a právo a že se vystříhají násilí. Na první pohled zde vystupuje soukromý charakter landfrýdních smluv, který je tak odlišuje od institutu moci. Domnívám se, že tento rozdíl je však jen zdánlivý. Ve skutečnost i v landfrýdních smlouvách bylo podstatným prvkem veřejné donucení, přimůs, nutící příslušníky vládnoucí třídy k účasti v zemském míru. Toto donucení nebylo ovšem uplatňováno donucovacím aparátem feudálního státu, ale přímo příslušníky vládnoucí třídy a v zájmu této třídy jako celku. Na každého, kdo odmítl proklamacovat svou účast na landfrýdu (přivěsit ke smlouvě svou pečeť) a podrobit se jeho ustanovením, bylo hleděno jako na nepřítele státu — odbojníka a zemského zhoubce.

Všehrd, který je vlastně jediným z právníků stavovské monarchie, který věnoval pozornost teoretické stránce moci, uvažuje o ní především jako o násilí proti právu. Jeho teoretický rozbor přípustnosti nutné obrany proti moci násilím,⁴⁹ opřený o přirozenoprávní představy, že člověku, podobně jako zvířatům, je vrozen zákon bránit svůj život a zdraví násilím, vychází v podstatě ze stejných zásad jako formulace článku 408 Vladislavských zřízení zemských. Také podle Všehrda „... mlčí práva mezi železem, aniž sebe čekají velejí...“. Proto dochází i ke stejnému závěru: zapovězena je moc — násilí proti nevinnému za trvání právního řádu v zemi, kdy „práva jdou“.⁵⁰

Vedle těchto společných rysů sbližuje oba delikty — moc i odboj — uplatnění státní represe vůči pachatelovi a celkový vývoj způsobu, jakým je tato uplatňována. Také moc byla nejprve deliktem soukromožalobním, z kterého se pohánělo před zemský soud pûhonem.⁵¹ Teprve počínaje sněmovním usnesením z r. 1510 byl umožněn bezprostřední zásah státní moci reprezentované krajskými hejtmany na žádost poškozených. Podle tohoto sněmovního usnesení byla jednání spadající pod skutkovou podstatu moci rozdělena do dvou skupin, přičemž se nepochybně vycházelo ze stupně nebezpečnosti těchto jednání pro vládnoucí třídu. Proti původní formulaci Vladislavských zřízení zemských (čl. 408) se počet těchto jednání také podstatně rozšířil.⁵² V podání Zemských zřízení z r. 1549,

⁴⁸ K instituci landfrýdů srov. zejména R. R a u s c h e r, *Zemské míry na Moravě*, Praha 1919, *Prameny k dějinám státu a práva v ČSR*, II, str. 46, č. 8, Praha 1959.

⁴⁹ Všehrd, op. cit. III, 23, O moci, str. 150—153.

⁵⁰ Tamtéž str. 152: „... A tak se zdá, že moc ta zapovědlena jest, kterouž kto na nevinného, ano práva jdou, nebo i na vinného svým počátkem, právo opovrha sahá...“.

⁵¹ B. R i e g e r, op. cit. str. 132.

⁵² Srov. C. i. B. IV, 1, 1, str. 383—390, ZZ 1549, čl. T 20—T 33.

která vycházejí ze sněmovního usnesení z r. 1510, pak tvoří skupinu prvou násilné zmocnění se nemovitostí jiného feudála, jeho jetí — uvěznění — tj. útok na osobní svobodu, dále pak žhářství a opovědnictví.⁵³ Jen tato jednání mohla být postižena mimosoudně ozbrojenou mocí krajských hejtmanů, přičemž ustanovení zákona předvídají i zásah panovníka prostřednictvím zemské hotovosti téměř stejným způsobem jako při odboji.⁵⁴ Z jednání druhé skupiny bylo pak zavedeno úřední obeslání listem od úřadu zemských desk na žádost poškozeného. Jednalo se zde o zmocnění se rybníků, resp. jejich ničení — zkopávání — a v poněkud nejasné souvislosti s tím i další jednání, tzv. šacování poddaných, tj. braní výkupu za zajmuté poddané, dále pak záškodnictví.⁵⁵ Všechny tyto případy byly projednávány před královským soudem, tj. soudem komorním, později zvláštním soudem královské rady (tzv. soud sročených pří), v nepřítomnosti panovníka před zemským soudem.

Obě tyto skupiny jsou od sebe odlišeny i sankcemi. Pro prvou je trestem ztráta cti na věčné časy, trest smrti, konfiskace statku a případně (při nedopadení pachatele) prohlášení za psance. Jednání skupiny druhé jsou postižena toliko trestem smrti. Již sama značná přísnost sankcí nás neponechává tedy na pochybách, že na postižení těchto deliktů stejně jako deliktu odboje měla vládnoucí třída výjimečný zájem.

Společným kořenem obou skutkových podstat mocí a odboje je tedy to, že jsou namířeny proti právnímu řádu. Je důležité si uvědomit, že právě zde, v tomto objektu útoku, je obsaženo to specifické, co činí z obou skutkových podstat politické delikty. Může snad být namítnuto, že každý trestný čin je porušením práva a že je svým způsobem namířen proti právnímu řádu. Že i krádež, loupež, vražda atd. jsou konec konců činy proti právu, protiprávními, a proto jsou i právem jako trestné postiženy. Podstata věci však tkví v rozlišení předmětu útoku u jednotlivých deliktů: zda je jím život, zdraví, majetek jednotlivce, anebo společenské zřízení a jeho nadstavba — právní řád feudální společnosti. Generální klausule obrany právního řádu a státu z r. 1502, o které jsme se již několikrát zmínili, je právním východiskem pro posuzování obou deliktů, z nichž odboj poskytuje ochranu především feudálním soudům a soudním orgánům a zajišťuje vykonatelnost a vynutitelnost jejich rozhodnutí, moc pak postihuje násilná jednání příslušníků vládnoucí třídy, kterými si vyřizují svémocně, mimosoudně své spory.

⁵³ Tamtéž čl. T 20—T 24; čl. T 20—T 24 mají vůči předchozím charakter procesních norem.

⁵⁴ Výstižným příkladem pro zásah státní mocí vůči pachatelům mocí je výklad J. Dobráše, *Dějiny Pelhřimova*, IV., 1, kap. 13, o sporu mezi Janem z Říčan a pány Léskovci.

⁵⁵ C. I. B., IV., s. 1., p. I. ZZ 1549, čl. T 30, str. 388.

Zdůraznili jsme již v úvodu, že náš výklad o deliktu odboje a moci nebyl zvolen k ilustraci Všehrdova pojetí trestního práva náhodně. Ač náš výklad musil zahrnovat nezbytně jiné ještě právní normy a prameny práva než Všehrdovy Knihy devatery, domníváme se přesto, že se nám podařilo osvětlit Všehrdovo stanovisko a pojetí trestního práva jako otevřeně třídní a stále ještě feudální. Tato otevřenost třídního stanoviska Všehrdova vyplývá nepochybně z charakteru českého feudálního práva, o kterém psal a které plně akceptoval bez náznaku kritičnosti k třídní podstatě tohoto práva. Stejně jako toto právo i Všehrd nepotřeboval nic skrývat a nic předstírat jako to byli nuceni činit později autoři buržoasní při maskování třídní podstaty práva společnosti kapitalistické.

Při studiu Všehrdových výkladů o obou deliktech přesvědčujeme se se vši určitostí nejen o hlubokém právnickém pochopení celé problematiky, ale i autorově politickém rozhledu. Jen všestrannost Všehrda politika — vědce — vysokého státního úředníka umožnila mu proniknutí do spleťtých otázek teoretických a jejich srozumitelné podání pro potřeby feudální právní praxe.

Přestože r. 1517 Smlouva Svatováclavská, kterou města přijala v podstatě právní pořádek nadiktovaný jím šlechtou v r. 1500 zemskými zřízeními, přinesla definitivní pád Všehrdových nadějí, že se jeho dílo stane snad východiskem nové kodifikace, máme přece důvod domnívat se, že neztratilo svůj význam ihned a bezprostředně. Některé jeho rady procesním stranám, zvláště při výkladu o moci a nápadná, přímo překvapující shoda s použitím těchto rad (bez odkazu na autora) ještě v druhé polovině 16. století, zavdávají nám dokonce podnět k domněnce, že určité pasáže Všehrdova spisu byly užívány řečníky při obhajování u šlechtických soudů.

Nedlouhá životnost Všehrdova spisu, v období neobyčejně politicky vzrušeném a významném na poč. 16. století, nesnižuje však nikterak dnešní jeho význam pro poznání genese mnoha úseků trestního práva českého feudálního státu stavovského období, z nichž pro některé zůstává stále východiskem dokonce základním.